

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка

Кафедра педагогіки

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор _____ Ю.О. Лянной

« _____ » _____ 2019

ПРОГРАМА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ

011 Освітні, педагогічні науки
(Методика виховної роботи)

Виховна робота в умовах інклюзивної освіти

Суми - 2019

Розробники:

1. Чистякова Ірина Анатоліївна – канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри педагогіки.

Програма підвищення кваліфікації розглянута і схвалена на засіданні кафедри педагогіки

Протокол № ____ від « ____ » _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

Сбруєва А. А. доктор пед. наук, професор _____

1. Мета навчальної дисципліни

Метою навчальної дисципліни є підготовка слухачів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітньої школи; засвоєння теоретико-методологічних та організаційно-методичних засад інклюзивного виховання; формування професійної компетентності фахівців закладів загальної середньої освіти для успішного впровадження інклюзивної моделі виховання учнів з особливими освітніми потребами. Опанування слухачами основами педагогічних знань та успішним застосуванням їх на практиці.

Завдання курсу:

- ознайомлення слухачів з особливостями інклюзивного виховання;
- опанування провідними завданнями та способами інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у виховний процес загальноосвітньої школи;
- конкретизація форм і методів співпраці педагога з батьками дітей з особливими освітніми потребами

2. Результати підвищення кваліфікації

	Програмовані результати навчання ОПП	Знати / Вміти
ПРЗ 1	Володіти знаннями про законодавчу базу щодо завдань, цілей, принципів, засад функціонування виховання підростаючого покоління в Україні. Називати міжнародні та законодавчі акти України в галузі охорони, захисту дитинства та забезпечення їх повноцінного розвитку	Знає інноваційні зміни в системі інклюзивної освіти відповідно до Закону України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про охорону дитинства», Концепції «Нова українська школа».
ПРЗ 2	Знати основи нормативно-правових засад, що регламентують діяльність освітніх закладів та інституцій, у яких здійснюється цілеспрямований виховний процес; напрями діяльності вихователя, педагога-організатора, методиста, завуча, директора, їх функціональні обов'язки; права і обов'язки суб'єктів освітнього процесу; принципи адміністрування та управління; умови й передумови функціонування освітнього закладу	Знає основи нормативно-правових засад, що регламентують діяльність інклюзивних закладів освіти щодо здійснення цілеспрямованого виховного процесу; напрями діяльності (адміністративна, методична, контролююча, проектна, освітня, виховна, фінансово-господарська тощо) вихователя, педагога-організатора, методиста, їх функціональні обов'язки; права і обов'язки суб'єктів освітнього процесу; принципи адміністрування та управління; умови й передумови функціонування інклюзивного закладу освіти
ПРЗ 3	Володіти знаннями про методи й підходи до аналізу та контролю стану виховної діяльності в освітніх установах, уміти здійснювати координацію діяльності методичних об'єднань класних керівників, вихователів закладів освіти, закладів позашкільної освіти,	Знає основні завдання, форми, методи, засоби, методичне забезпечення виховного впливу на дітей з особливими потребами в умовах загальноосвітньої школи.

	додаткової освіти та інших організацій і установ, які беруть участь у виховній діяльності	
ПРЗ 4	Знати сучасні концепції, завдання, зміст, методи, організаційні форми і засоби процесу виховання; особливості та інструментарій психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу	Знає основні положення методик переконання, педагогічного та емоційного стимулювання дітей з особливими потребами, особливості їх впровадження; сутності та специфіки організації та проведення виховної позакласної роботи в загальноосвітній школі тощо
ПРЗ 9	Знати про сучасні тенденції, закономірності розвитку технологій, методик процесу виховання; сучасні наукові, методологічні та педагогічні засади, на яких побудовані методики підготовки та здійснення виховної роботи	Знає напрями педагогічної діагностики особистості, планування виховної роботи для дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітній школі
ПРУ 8	Уміти визначити напрям своєї діяльності, її конкретні цілі й завдання на кожному етапі виховної роботи, передбачати кінцевий результат; володіти методами визначення ефективності заходів, спрямованих на підвищення якості виховної роботи; уміти проектувати власну педагогічну систему у професійній діяльності	Вміє виявляти рівень вихованості учнів з особливими освітніми потребами, розробляти її показники і критерії оцінки, застосовувати результати діагностики у процесі планування та проведення виховної роботи в умовах загальноосвітньої школи; Вміє розробляти плани, конспекти виховних заходів; правильно складати психолого-педагогічні характеристики на учня та групу учнів, визначати рівень розвитку вихованості учнів з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітньої школи Вміє складати різні види вимог, перспектив Вміє формувати моральну готовність до професійної діяльності; розробляти плани роботи

		гуртка, секції
ПРУ 12	Аналізувати стан і фактори впливу на розвиток теорії і практики виховання; диференціювати зміст роботи відповідно до різних об'єкт-суб'єктів виховної роботи та конкретної ситуації	Вміє аналізувати і доводити основні положення Концепції громадянського і національного виховання, основні завдання виховання учнів з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітньої школи; організувати, проводити і аналізувати виховні заходи.
ПРУ 14	Проектувати виховну роботу за певним напрямом; розробляти плани виховної роботи	Вміє розробляти масові, групові, індивідуальні заходи; плани, конспекти виховних заходів; етичних бесід, дискусій, оцінки відповідних виховних заходів для дітей з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітньої школи
ПРУ 15	Визначати пріоритетні проблеми у виховній практиці; застосовувати інновації у практичній роботі; здійснювати виховну роботу з урахуванням змін у нормативно-правових документах	Вміє втілювати основні методи морального переконання, проводити і складати етичну бесіду і різні види дискусії; розрізняти види вимог, перспектив, визначати типові помилки при застосуванні заохочень і покарань; аналізувати основні методи педагогічного стимулювання виховної роботи з учнями з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітньої школи
ПРУ 16	Використовувати теоретичні знання у вирішенні професійних завдань; орієнтуватись у системі інформації про різні групи населення, які потребують підтримки та допомоги; аналізувати ситуацію вихованця, визначати його потреби та рекомендувати можливі способи перевиховання; розробляти програми перевиховання	Вміє давати критичний аналіз виховного значення самопідготовки; складати план самопідготовки різних вікових груп; порівнювати динаміку працездатності учнів під час уроків і під час самопідготовки; диференційовано та індивідуально працювати з дитиною з особливими освітніми потребами; практично використовувати методи педагогічного стимулювання в загальноосвітній школі
ПРК 1	Самостійно аналізувати	Вміє реалізувати принципи взаємодії

	<p>наукову літературу з педагогічних проблем; проводити вивчення особистості, виокремлювати та аналізувати вчинки та якості особистості; вдало вирішувати різноманітні конфліктні ситуації як у професійній діяльності, так і в особистому житті; аналізувати та об'єктивно оцінювати власну поведінку й особливості спілкування</p>	<p>в команді (комунікації, довіри, відповідальності, емпатії тощо), у педагогічному та учнівському колективі та з представниками інших професійних груп.</p> <p>Вміє вдало вирішувати різноманітні конфліктні ситуації як у професійній діяльності, так і в особистому житті; аналізувати та об'єктивно оцінювати власну поведінку й особливості спілкування</p>
ПРА 1.	<p>Готовність до систематичного підвищення своєї професійно-педагогічної майстерності; володіння знаннями про способи професійного самовдосконалення; усвідомлення рівня власної діяльності, своїх здібностей, вміння бачити причини недоліків у своїй роботі; володіння навичками самовдосконалення, вміння використовувати механізм самооцінки власних досягнень у дослідницькій діяльності</p>	<p>Вміє систематично підвищувати власну професійно-педагогічну майстерність; володіє знаннями про способи професійного самовдосконалення; усвідомлює рівень власної діяльності, своїх здібностей, вміння бачити причини недоліків у своїй роботі; володіє навичками самовдосконалення, вміннями використовувати механізм самооцінки власних досягнень у дослідницькій діяльності</p>

3. Програма дисципліни

РОЗДІЛ I. Загальні засади інклюзивної педагогіки

Тема 1. Розвиток та становлення інклюзивної педагогіки як науки, її об'єкт і предмет.

Інклюзія. Мета інклюзії. Методологічні основи інклюзивної педагогіки. Об'єкт, предмет дослідження інклюзивної педагогіки. Завдання інклюзивної педагогіки.

Тема 2. Основні категорії інклюзивної педагогіки.

Основні категорії інклюзивної педагогіки: дитина з обмеженими можливостями життєдіяльності (ОМЖ); дитина з обмеженими освітніми потребами (ООП); соціально-педагогічна діяльність; інклюзивна освіта; інклюзивне навчання; інклюзивна школа; інклюзивне виховання; розвиток; формування; соціалізація; корекція; компенсація; реабілітація.

Тема 3. Інклюзивна педагогіка в системі педагогічних наук.

Система педагогічних наук. Зв'язок інклюзивної педагогіки з іншими науками.

Тема 4. Міжпредметні зв'язки інклюзивної педагогіки.

Міждисциплінарність. Міждисциплінарні зв'язки.

РОЗДІЛ II. Теорія інклюзивного виховання

Тема 1. Сутність інклюзивного виховання на сучасному етапі.

Основні категорії інклюзивного виховання. Принципи здійснення інклюзивного виховання. Провідні напрями інклюзивного виховання.

Тема 2. Основні методи і форми інклюзивного виховання.

Сутність основних методів та форм інклюзивного виховання. Ефективні умови здійснення інклюзивного виховання.

Тема 3. Планування виховної роботи в умовах інклюзивної освіти.

Планування виховної роботи. Види планів. Завдання планування виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти. Характеристика перспективного плану. Характеристика календарного плану. Характеристика поточного планування.

Тема 4. Організація виховної роботи щодо формування толерантності учнів в умовах інклюзивної освіти.

Проблема організації виховної роботи школярів в умовах інклюзивної освіти; поняття формування толерантності у підростаючого покоління. Форми виховної роботи: масові, групові (гурткові), індивідуальні, позакласні, позашкільні; методи виховання.

8. Рекомендовані джерела інформації

Основні:

1. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наук. праць. № 6(8). К.: Університет «Україна», 2009. С. 17–18.
2. Алехина С. В., Семаго Н. Я., Фади́на А. К. Инклюзивное образование. Выпуск 1. М.: Центр «Школьная книга», 2010. 300 с.
3. Андреева М. О. Формування толерантності учнів початкової школи у інклюзивному навчальному закладі. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 39(2). С. 36-41.
4. Бітов А. Л. Особлива дитина дослідження і досвід допомоги. Проблеми інтеграції та соціалізації. М.: Правда, 2000.
5. Будяк Л. В. Організаційно-педагогічні умови інклюзивного навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку в загальноосвітній сільській школі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.03 "Корекційна педагогіка". К., 2010. 23 с.
6. Бут Тони. Показатели инклюзии: [практическое пособие]. Режим доступа:
<http://eduopen.ru/Portals/0/Documents/spec/Показатели%20инклюзии.pdf>.
7. Василенко О. М. Соціально-педагогічні умови адаптації молодших школярів з особливими потребами до навчання в загальноосвітній школі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05. Луганськ, 2010. 20 с.
8. Даниелс Елен Р. і Стаффорд Кей. Залучення дітей з особливими потребами до системи загальноосвітніх класів. Л.: Тов. «Надія», 2002. С. 23 .
9. Даниельс Е., Стаффорд К. Залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх класів. Львів: Т-во «Надія», 2000. 255с.
10. Діти з особливими потребами у загальноосвітньому просторі: початкова ланка / Під ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. К.: 2004. 152 с.
11. Дятленко Н. Оцінка впливу інклюзивної моделі освіти на учасників проекту. К.: Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2005. 11 с.
12. Егоров П. Р. Теоретические подходы к инклюзивному образованию людей с особыми образовательными потребностями. Режим доступа:
http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/3/pedagogika/egorov.pdf
13. Єкжанова Е. А., Стребелева Е. А. Корекційно-розвивальне навчання і виховання. Програма дошкільних освітніх установ компенсуючого виду для дітей із порушенням інтелекту. М.: Просвіта, 2005. 272 с.
14. Єфімова С. М. Вивчення стану готовності педагога до інтегрованого навчання дітей з особливими потребами в умовах загальноосвітнього навчального закладу. *Наук. записки Інституту психології АПН України ім. Г. С. Костюка*. Вип. 26. К., 2005. С. 55–58.
15. Засенко В. В. Інтеграція осіб з порушеннями слуху: проблеми, пошуки, перспективи. Крок до компетентності та інтеграції в суспільство: [наук.метод. зб.]. К.: Контекст, 2000. С. 61–63.

16. Засенко В. В. Сучасні проблеми теорії і практики навчання дітей з особливими потребами. *Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (українськоканадський досвід) = Modern trends in special education development (CanadaUkraine Experience)*: матер. міжнар. конф., 25–26 травня, Київ, 2004 р. [під ред. В. І. Бондаря, Р. Петришина]. К.: Наук. світ, 2004. С. 26–30.
17. Инклюзивное образование. Политика, содержание и сравнительные перспективы / Под ред. Ф. Армстронга, Д. Армстронга, Л. Бартона. Лондон. 2000. 78 с. (Европ. опыт).
18. Инклюзия как принцип современной социальной политики в сфере образования: механизмы реализации / Под. ред. П.Романова, Е.Ярской-Смирновой. Серия «Научные доклады: независимый экономический анализ». М., 2008. № 205.
19. Іноземцева С. В. Використання педагогічних ідей В.О. Сухомлинського в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu/TtMNV/2008_21/11.html.
20. Інтегроване навчання дітей з особливими потребами у просторі загальноосвітньої школи. «Дніпропетровський обласний психологомедико-педагогічний центр». Дніпропетровськ, 2005 р.
21. Колупаєва А. А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку у загальноосвітні навчальні заклади: [монографія]. К.: Педагогічна думка, 2007. 458 с.
22. Колупаєва А. Інноваційні підходи до навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку. *Науково-методичний журнал. «Нова педагогічна думка»*. Рівне, № 1. 2004 р.
23. Колупаєва А. А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання: наук.-метод. посіб. К.: Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
24. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. К.: «Самміт-Книга», 2009. 272 с.
25. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене: наук.-метод. посіб. К.: Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
26. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі. Путівник для педагогів. К., 2010.
27. Назарова Н. М. Теоретические и методологические основы образовательной интеграции. Режим доступу: http://mosmetod.ru/files/metod/pachalnoe/docs/sbornik_kon_22_iyunya.pdf.
28. Рассказова О. І. Теорія та практика розвитку соціальності учнів в умовах інклюзивної освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.05 "Соціальна педагогіка". Луганськ: Б.в., 2014. 44 с.
29. Савчук Л. О. Метод проектів та його використання в навчанні дітей з особливими освітніми потребами. Режим доступу: rivneosvita.org.ua/.../Інклюзивна%20освіта/Савчук%20Л.О.

30. Стабс С. Инклюзивное образование при ограниченных ресурсах (Sue Stubbs, Inclusive Education Where There are few resources): пособие. Oslo, 2002.
31. Таранченко О. Тенденції сучасної освіти: роль педагога у створенні ефективної інклюзивної школи. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання*. 2011. № 1. С. 19.
32. Хамініч С. Ю., Переверзева О. В. Інклюзивна освіта в контексті інноваційного розвитку України. Режим доступу : http://confcontact.com/2013_03_15/35_Haminich.htm.
33. Чопік О. В. Формування взаємин дітей з вадами опорно-рухового апарату із здоровими ровесниками в умовах інклюзивного навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.03 "Корекційна педагогіка". К., 2013. 18 с.
34. Шахненко В. І., Шевченко В. Т. Здійснення інклюзивної освіти як педагогічна проблема: історія, сучасність і перспективи розвитку. *Джерело педагогічних інновацій – управління освіти*. Режим доступу: kominternovskiy-ruo.edu.kh.ua/Files/.../Джерело_Силина_2013.doc.

Додаткові:

1. Бондар В. І. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтессорі: навчальний посібник. Полтава: РВВ ПДАА, 2009. 252 с.
2. Буре Р. С., Островська Л. Ф. Вихователь і діти. М., 2001. 174с.
3. Бурлова Н. Б. Соціальний захист дитинства. *Довідник керівника дошкільного закладу*. 2012. № 10. С. 56-60.
4. Ванян А. Обзор инклюзивного образования за рубежом. Режим доступа: <http://turion.net/default.asp?src=library&id=001>.
5. Выготский Л. С. Педагогическая психология. М.: Психолог, 2001. 536 с.
6. Выготский Л. С. К психологии и педагогике детской дефективности. *Основы дефектологии*. С-П, М.: Изд-во «Лань» 2003. С. 101-106.
7. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций. М.: АПН РСФСР, 1960.
8. Гончарова Е. Л., Кукушкина О. И. Ребенок с особыми образовательными потребностями. *Альманах Института коррекционной педагогики РАО*. 2002. Вып. № 5. Режим доступа: <http://ise.edu.mhost.ru/almanah/>
9. Гриценюк Л. І., Обухівська А. Г., Панок В. Г. та ін. Психологічна служба та психолого- медико- педагогічні консультації системи освіти України (показники розвитку за підсумками 2004-2005 навчального року). К.: «Ніка –Центр», 2005. 30 с.
10. Грозная Н. С. Инклюзивное образование за рубежом от мечты к реальности. *Обзор материалов специального выпуска журнала «International Journal of Inclusive Education»*. 2011. № 1. vol.15. Режим доступа: <http://http://www.docme.ru/doc/35169/inklyuzivnoe-obrazovanie-za-rubezhom>.

11. Гулідів П. В. Основні напрями модернізації інфраструктури дошкільних установ. *Довідник керівника дошкільного закладу*. 2012. № 7. С. 42-45.
12. Давиденко Г. В. Впровадження інклюзивної освіти у Великій Британії: проблеми, шляхи вирішення. Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CB4QFjAA&url=http%3A%2F%2Ffirbis-nbu.gov.ua%2Fcgibin%2Ffirbis_nbu%2Fcgibirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2Fapnvlop_2014_11_4.pdf&ei=Jb9IVb2YNsrQ7AbFr4D4DA&usg=AFQjCNE7R6TeAykHgkEL-IGtJvAX5-g1IQ.
13. Засенко В. В. До проблеми особистісного підходу у навчанні дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Дидактичні та соціальнопсихологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*: наук. метод. зб.: Вип. 8. К.: Наук. світ, 2006. С. 85 – 88.
14. Захарчук М. Є. Становлення та розвиток інклюзивної освіти у США: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Теорія та історія педагогіки". Т., 2013. 17 с.
15. Кугуєнко Н. Ф. Світовий досвід інтегрування дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітні навчальні заклади. *Джерело педагогічних інновацій – управління освіти*. Режим доступу: kominternovskiy-ruo.edu.kh.ua/Files/.../Джерело_Силина_2013.doc.
16. Лозинська Л. Ф. Характеристика толерантності як педагогічного поняття. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна"*. 2011. № 3. С. 99-103.
17. Лорман Т. Сім стовпів інклюзивної освіти. Як перейти від запитання "чому?" до запитання "як?". *Дефектологія*. 2010. № 3. С. 3–1.
18. П'ятакова Т. Особливості підготовки учителів Швейцарської конфедерації до здійснення інклюзивної освіти. *Імідж сучасного педагога*: [науково-практичний освітньо-популярний журнал]. № 10. 2000. С. 37–39.
19. Підготовка до школи дітей з особливими потребами в умовах сім'ї: поради батькам. К.: Наук. світ., 2005.
20. Соціально-педагогічна підтримка обдарованих дітей-інвалідів: збірка матеріалів. К.: Наук. світ, 2005.
21. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями: навч.-метод. посіб. для соціальних працівників і соціальних педагогів / за ред. проф. А.Й. Капської. К.: ДЦССМ, 2003. 168 с.